

A magyar mássalhangzók autoszegmentális megközelítése: ábrázolások és szabályok

1. Bevezetés

A magyar mássalhangzó-állományt a következő jegymátrixokkal jellemezhetjük:

(1)		p	b	t	d	tʸ	dʸ	k	g	f	v	s	z	š	ž	t ^s	č	j	m	n	nʸ	l	r	j	h		
	msh	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	
	szon	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	
	elől	+	+	+	+	-	-	-	-	+	+	+	+	-	-	+	-	-	+	+	-	+	+	-	-	-	
	kor	-	-	+	+	+	+	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-	
	késl	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	+	+	+	
	foly	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+
	zöng	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-	
	naz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	
	érd	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	

A /h/ kivételével a táblázat valamennyi elemét a [msh] (mássalhangzós) jegy + (pozitív) értéke jellemzi ('akadály a szájüregben'). A /h/ esetében a levegő kiáramlásának a szájüregben semmilyen akadálya nincs; ez a negatív érték fonetikai oka. Fonológiailag a /h/ nem tartozik az obstruensek (zárhangok, réshangok, affrikáták) közé, mivel nincs kontrasztív zöngés megfelelője, de a szonoránsok (nazálisok, likvidák) közé sem tarthat, mivel ő maga zöngétlen. Zöngésségi hasonulást okoz, akárcsak az obstruensek (pl. *adhat* [athat]), de ő maga nem hasonul (ebben a szonoránsokra hasonlít). Vannak szabályok, amelyek egyedül a /h/-n működnek (l. a 3.6. pontot); más szabályok viszont bármely mássalhangzó környezetében működésbe lépnek, egyedül a /h/-ében nem (ilyen például a gyors beszédnek az a szabálya, amely a C_iC_jC_k kapcsolatokat a C_j kihagyásával egyszerűsíti,

pl. *lisztből* [lizsböl], *mondd meg* [mom:eg] stb., kivéve, ha $C_k = /h/$: *mondhatom* [mont(h)atom], *[monfiatom], *[mő:fiatom]; e szabályról részletesebben szól Siptár 1991. 35, 41). Egyszóval a /h/ fonológiailag is eléggé különbözik a többi mássalhangzótól ahhoz, hogy (fonetikai természetete alapján) a [msh] jegy olyan értékét rendeljük hozzá, amelyet egyetlen más mássalhangzóhoz sem.

A [szon] jegy a mássalhangzókat két nagy csoportra osztja: obstruensekre („zörejangok”) és szonoránsokra („zengőhangok”). Itt a /v/ értéke nem a hagyományos besorolásának közvetlenül megfelelő [-szon]. Mi ennek az oka? Jegyezzük meg, hogy — fonetikailag — a /v/ az összes réshangnál kevésbé „zörejes”, szinte ugyanolyan zörejmentes, mint a /j/ (ez utóbiról l. a következő bekezdést). Mivel a /v/ a szonoránsokhoz hasonlóan zöngés, semmi különösebb akadálya nincs annak, hogy (másokhoz, köztük Vago 1980-hoz hasonlóan) [+szon]-ként jellemezzük. De vajon mit nyerünk ezzel a lépéssel? A /v/ kivételével minden [-szon] szegmentum zöngésség tekintetében magához hasonítja az előtte álló obstruens. Ha tehát a /v/-t [+szon]-ként elemezzük, a zöngésségi hasonulást egyszerűen így fogalmazhatjuk meg: „Az obstruens az őket megelőző obstruens [zöng] jegyének értékét megegyezővé teszik a sajátjukéval”. Csakhogy ekkor a /v/ nemcsak a szabály környezetleírásából, hanem a bemenetéből is eltűnt, pedig a /v/ maga zöngétlenedik zöngétlen mássalhangzó előtt (*szívtelen* [si:ftelen]). Nem tehetünk mást, külön szabályban kell kimondanunk a /v/ zöngétlenedését. A klasszikus generatív keretben a /v/-zöngétlenedés szabálya technikai értelemben összevonható a zöngésségi hasonulás szabályával (így Vago 1980. 35 is), de elvileg akkor is külön szabály marad. Ez a /v/ [+szon] elemzésének az ára; viszont egy meglehetősen váratlan területen nyerünk ezzel a megoldással. Ha a /v/ [+szon], semmi meglepő nincs abban, hogy szókezdő mássalhangzó-kapcsolatok második elemeként előfordul zöngétlen zárhang után: a *tviszt*, *kvarc*-féle szavak így ugyanolyan szabályosak lesznek fonotaktikailag, mint a *tréfa*, *klarinet*-félék.

A /j/ a hagyományos besorolás szerint réshang ([-szon, +msh]), a modern fonológiában szokásos osztályozás szerint pedig félmagánhangzó ([+szon, -msh]). Ám réshang-értelmezését sem fonetikai, sem fonológiai tulajdonságai nem támasztják alá (így például nem vesz részt a zöngésségi hasonulásban: *ajtó* *[a:çto:], *fáklya* *[fa:gja]); félmagánhangzóként pusztán fonetikai tulajdonságai alapján felfogható lenne, de fonológiailag a magyarban ez sem indokolt (minderről részletesebben l. Siptár 1993b). Nincs akadálya tehát, hogy az /l/ és /r/ mellé, a nem-nazális szonoránsok (likvidák) közé soroljuk ([+szon, +msh]). Akárcsak a /v/-nek (vagy például az angolban az /l/-nek és az /r/-nek), a /j/-nek is van obstruens (zöngétlen réshang)

allofónja (erről l. a 3.3. pontot); de ez nem elegendő indok a hagyományos besorolás fenntartására.

A mássalhangzók képzési helyét az [elöl] és a [kor] (koronális) jegyekkel jellemezzük. Definíciójuk a következő. Ha a /š/ képzési helyénél húzunk egy képzeletbeli vonalat, minden ennél előrébb képzett hang [+elöl], minden ezen a vonalon vagy ennél hátrább képzett hang pedig [-elöl] jegyű lesz. (Tehát az [elöl] jegynek semmi köze a magánhangzók elöl-, illetve hátul-képzettségéhez: minden magánhangzó (redundáns módon) [-elöl] értékű.) A [kor] jegy meghatározása a hangok képzésében aktívan részt vevő szervek működésén alapul: a nyelv elülső peremével („corona”) képzett hangok [+kor], a nyelv hátával („dorsum”) vagy egyáltalán nem a nyelvvel képzettek pedig [-kor] jegyértéket kapnak. A palatális /t^y d^y n^y j/ hagyományosan [-kor] értékűek; ekkor azonban ez a két jegy nem elegendő az összes képzési hely meghatározásához. (A magánhangzóknál használatos [felső] és [hátsó] jegyeket szokás segítségül hívni.) Mivel a nyelv pereme és háta közötti választóvonal tetszőleges helyen húzható meg, semmilyen zavar nem származik abból, ha a [kor] jegyet a hagyományostól némileg eltérő értelemben használjuk; másfelől számos szabály megfogalmazása egyszerűbbé válik a hely-jegyek szimmetrikusabb elosztása következtében. Az egyes képzési helyek tehát így jellemezhetők: a labiálisok (bilabiálisok és labiodentálisok) [+ant, -kor], a dentálisok (az alveolárisokkal együtt) [+ant, +kor], a palatálisok (a palato-alveolárisokkal együtt) [-ant, +kor], a velárisok (és a glottális /h/) pedig [-ant, -kor] jegyűek. (Az egyes fő kategóriákon belüli finomabb megkülönböztetések a mögöttes (fonológiai) szinten elhanyagolhatók, mellesleg az (1)-beli jegykombinációkból redundanciaszabályok révén levezethetők.)

A [kés] (késleltetett zárpfelpattanás) a klasszikus generatív keret legfurcsább és legtöbbet bíralt jegye. Az affrikáták és a zárhangok egymástól való elkülönítésére szolgál: az előbbieket [+kés], az utóbbiakat [-kés] jegyűek. (Másutt a [kés] jegy értéke mindig megegyezik a [foly] (folyamatos) értékével, jóllehet a réshangok, illetve az /r/ és a /j/ esetében nem sok értelme van késleltetett zárpfelpattanásról beszélni.) A többi jegy a klasszikus keretben egy-egy szegmentumot statikus módon, elejétől végéig jellemez; a [kés] jegy viszont a hangjelenség időbeli lefolyásáról próbál mondani valamit, de csupán a jegy elnevezése sugallja, miről is van szó. A klasszikus elméletnek voltaképpen nincs kielégítő eszköze az affrikáták jellemzésére. Az alábbiakban látni fogjuk, hogyan oldódik meg ez a probléma az autoszegmentális keretben, ahol a [kés] jegyre immár semmi szükség nincs. (Az affrikátákról szólva meg kell említenünk a következőket. Az irodalom egy részében a /t^y d^y/ palatális zárhangok affrikátának minősítve szerepelnek, vö. Szende 1992. 119kk; azonban Siptár 1989 és Nádasy-Siptár 1989: 19–21 érvelése

alapján zárhangnak bizonyulnak. Az affrikáták osztályán belül egy */d^z/ elemet is fel szokás sorolni; ennek — önálló mögöttes szegmentumként való — létezését azonban semmilyen fonológiai érv nem támasztja alá; erről vö. É. Kiss–Papp 1985, Siptár 1989.)

A [zöng] (zöngés) jegy kontrasztívan jellemzi az obstruenseket és redundáns módon a szonoránsokat (miután ezek mindegyike zöngés); megfordítva, a [naz] (nazális) jegy a szonoránsoknál kontrasztív és az obstruenseknél redundáns (miután ezek egyike sem nazális). Végül az [érd] (érides) jegy a szibilánsokat (a dentális és palatális réshangokat és affrikátákat) választja el a többi mássalhangzótól; szorosán véve redundáns jegy, minthogy a többiből levezethető; viszont az alábbiakban egyes szabályok megfogalmazásához hasznosnak fog bizonyulni.

2. Jegygeometria

A klasszikus generatív fonológiával szemben, amely figyelmét a fonológiaelmélet levezetési oldalára (tehát a szabályokra) összpontosítja, az autoszegmentális fonológiában a hangsúly az ábrázolási oldalra esik (vagyis arra, milyen módokon képesek a fonológia szabályai a fonológiai ábrázolások szerkezetét megváltoztatni). Maguk az ábrázolások is erősen különböznek a klasszikus generatív fonológiában megszokottaktól, ahol a szegmentumokat megkülönböztető jegyek rendezetlen halmazai alkotják, amelyeknek a hatóköre szigorúan egybeesik a szegmentum-méretű egységekkel. Ez a felfogás, amelyet Goldsmith (1976) nyomán az „abszolút szeletelési hipotézisnek” szokás nevezni, szemben áll azzal az intuitíve nyilvánvaló körülménnyel, hogy az egyes hangképző szervek helyzete változatlan maradhat több egymást követő beszédhang kiejtése során (például a vélum [lágyszájpadlás] egy nazalizált magánhangzó és egy nazális mássalhangzó egyvégtében való kiejtésekor) illetve megváltozhat ugyanazon a szegmentumon belül (pl. az affrikáták esetében).

Éppen ez a felismerés vezetett ahhoz a gondolathoz, hogy a jegyeket egy-egy önálló szegmentumként lenne célszerű kezelni (innen az „autoszegmentális” jelző), amelyek egymástól viszonylag független viselkedésre képesek (így például önállóan vehetnek részt hasonulási vagy harmónia-folyamatokban). Ezeket a független viselkedést tanúsító (auto)szegmentumokat külön-külön tengelyeken (ún. melódia-tengelyeken) helyezzük el. A tengelyek között hierarchikus szerveződést tételezhetünk fel hasonló típusú bizonyítékok alapján: a fonológiai folyamatokban rendszerint egy egységként részt vevő jegyek egy-egy osztálycsomópont alá rendelődnek, amelyek az úgynevezett gyökértengely csomópontjaihoz kapcsolódnak: eszerint a gyökércsomópontok (a hozzájuk kapcsolódó konfigurációval együtt) tartalmazzák mindazt az információt, ami a klasszikus modellben egy-egy szegmen-

tum jegymátrixában jelent meg. Van még egy, speciális tengely, az időzítési tengely vagy gerinc (skeleton), amelynek egymást követő „cellái” (slots) közvetlenül a gyökércsomópontokhoz kapcsolódnak; ez a tengely egyrészt időzítési tudnivalókat rögzít, másrészt a (hagyományos értelemben vett) szegmentumok belső tartalmát összeköti a szótagszerkezettel, a hangsúly-mintákkal, a hanglejtéssel és további „magasabb szintű” jelenségekkel. Az autoszegmentális fonológia fejlődésének kezdeti szakaszában az időzítési tengely elemkészlete két elemből állt: a mássalhangzók a C, a magánhangzók pedig a V elemhez kapcsolódtak. Később az a felfogás vált uralkodóvá, hogy az időzítési tengelyen egységesen X-ek állnak, és a magán- és mássalhangzók megkülönböztetése (amely a klasszikus keretben a „szillabikus” jeggyel történt) az úgynevezett szótagsík feladata, amely szintén az időzítési tengelyhez kapcsolódik (egy újabb dimenzióban) és amelyen a szokásos szótagfák ábrázolják a szótagok szerkezetét; a szótagmaghoz (nucleus) kapcsolt X tehát a régebbi V-nek, a kezdethez (onset) vagy a zárathoz (coda) kapcsolt X pedig a régebbi C-nek felel meg. (Az autoszegmentális fonológia általános ismertetését l. Siptár 1984, Goldsmith 1990-ben és az ott idézett irodalomban.)

Az időzítési tengely különválasztásával kézenfekvő módon megoldhatóvá válik a „hosszú mássalhangzók vagy gemináták” régi dilemmája. A hosszú mássalhangzókat egyes kutatók a mássalhangzórendszer egyenragú, önálló tagjainak tekintik, amelyeket rövid megfelelőjüktől a [hosszú] jegy különböztet meg (ezzel megkettőzik az állományt), vö. Szende (1992. 113–116). Mások, köztük Nádasdy–Siptár (1989: 7–10), a felszíni hosszú mássalhangzókat azonos rövid mássalhangzók párjaiként elemzik, amelyeket az ikeredés függetlenül motivált posztlexikális szabálya olvaszt egyggyé. Az autoszegmentális keretben e g y s z e r r e állíthatjuk, hogy valamely mögöttes hosszú mássalhangzó egyetlen szegmentum (a gyökértengelyen) és ugyanakkor mássalhangzó-kapcsolat (az időzítési tengelyen). Az ikeredés szabályára így is szükség van azonban a morfémahatáron kialakuló hosszú mássalhangzók összekapcsolásához, például:

$$(2) \begin{array}{cc} X & X \\ | & | \\ t & t \end{array} \rightarrow \begin{array}{cc} X & X \\ \vee & \\ & t \end{array}$$

Így a [hosszú] jegy kiiktatható a nyelvtanból, hiszen semmi akadály sincs annak, hogy a hosszú magánhangzókat is így ábrázoljuk:

$$(3) \begin{array}{cc} X & X \\ \vee & \\ & a \end{array}$$

Az ikeredés egyébként egy univerzális elv, a „kötelező kontúrelv” (KKE = OCP, Obligatory Contour Principle, vö. McCarthy 1986. 208) automatikus következménye (pontosabban több lehetséges következményének egyike), ilyenformán „ingyen” van, azaz nem teszi a nyelvtant bonyolultabbá. Maga az elv így fogalmazható meg:

- (4) KKE: A melódiatengelyeken két azonos elem nem állhat közvetlenül egymás mellett.

Ez az elv nemcsak teljes szegmentumok ikeredését okozhatja, hanem részlegesen összekapcsolódó fák teljes(ebb) összekapcsolását is. Ha ugyanis két szomszédos fa valamelyik jegye (például hasonulási szabály révén) közössé válik, univerzális — a KKE-n alapuló — konvenció alapján minden további megegyező jegyük is közös, a két fát összefűző jeggyel helyettesítődik. Azok az osztálycsomópontok, amelyek így most már csupa közös jegyet dominálnak, maguk is egybeolvadnak. Teljes azonosság esetén ez egészen a gyökércsomópontig folytatódik. (Minderre példát az alábbiakban fogunk látni.) Ilyenformán ikeredés nélkül is létrejöhetnek gemináták; ikeredésre csak olyankor van szükség, ha két mögöttesen is megegyező szegmentum morfológiai művelet révén kerül egymás mellé.

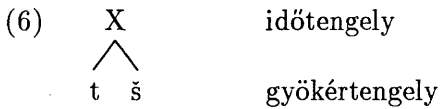
A fonológia legfontosabb feladata ebben a keretben azon elvek megálapítása, amelyek alapján a különféle tengelyeken elhelyezkedő elemek egymással összekapcsolódhatnak. Ilyenformán a lehetséges fonológiai műveletek köre meglehetősen leszűkíthető: többé-kevésbé kizárólag olyan műveletek jöhetnek szóba, mint szegmentumok és asszociációs vonalak (a különböző tengelyeken elhelyezkedő elemeket összekapcsoló vonalak) törlése vagy beillesztése, továbbá olyan konvenciók, mint „az asszociációs vonalak nem keresztezhetik egymást”.

A hasonulási folyamatok igen egyszerű és természetes módon ábrázolhatók ebben a keretben. Az ilyen folyamatokat terjedésként (spreading), azaz új asszociációs vonal(ak) beillesztéseként (ezt szaggatott vonallal jelezzük), illetve lekapcsolódásként (delinking), azaz régi asszociációs vonalak törléseként ábrázolhatjuk. Egy sematikus példa látható (5)-ben, ami B-nek A-hoz való teljes hasonulását mutatja:

- (5) X   X
       | /
       A   B

Ilymódon a klasszikus generatív fonológia sokat bírált görögbetűs konvenciója is mellőzhető (miáltal az elmélet restriktívebbé, „feszesebbé” válik).

Amint az 1. pontban említettük, a klasszikus generatív fonológiai keretben az affrikátákat a [kés] jeggyel jellemezhetjük. Fonetikailag az affrikáták (némileg leegyszerűsítve) két összetevőből állnak: egy zárhang-fázisból és egy réshang-fázisból. Ezért nem indokolatlan úgy ábrázolni őket (amint az autoszegmentális keretben ezt eredetileg tették), mint „kontúr-szegmentumokat”: egyetlen időzítési elemként, amely két gyökércsomópont-hoz kapcsolódik: egy zárhang-tulajdonságokkal rendelkezőhöz és egy olyanhoz, amelynek réshang-tulajdonságai vannak:

A kontúr-szegmentumok tehát olyan szegmentumok, amelyek csak egy időzítési cellát foglalnak el, de egynél több elemmel kapcsolódnak össze valamely tengelyen. (6)-ban ez a gyökértengely; de vegyük észre, hogy a fent említett KKE-alapú konvenció értelmében mindazon osztálycsomópontok automatikusan összeolvadnak, amelyek teljesen azonos anyagot dominálnak. Az ún. „kétgyökerű” elemzés helyett tehát feltételezzük, hogy az affrikáták csak a módtengely felett ágaznak el (l. alább (8) alatt).

Az irodalomban nem eldöntött kérdés, hogy pontosan milyen geometriai elrendezést tulajdonítsunk az egyes mássalhangzóknak. Az egyik lehetséges változat (Clements 1985 nyomán) a következő:

(7) időtengely

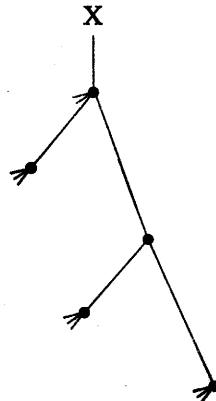
gyökértengely

gégetengely

gégefőlötti tengely

módtengely

helytengely

A (7) ábrán feltüntetett tengelyek valamennyien osztálytengelyek; mindegyikükhöz több ún. jegytengely kapcsolódik. A gégetengely alá tartozik — egyebek között — a [zöng] tengely; továbbá ide kapcsolódnak a hangmagassági tengelyek, amelyek a tonális nyelvek esetében a tónusmelódiaák, egyébként pedig az intonáció jellemzésére szolgálnak (erre itt nem térünk ki; a magyar intonáció autoszegmentális leírása megtalálható Kálmán-Kornai 1985-ben). A gégefölötti tengely alá két osztálytengely, a mód- és a helytengely tartozik. A módtengely alatt találjuk például a [naz], a [foly] és az [érd] jegyek tengelyeit; a helytengely alá tartoznak a magánhangzók helyjegyein kívül az [elő] és a [kor] jegyek. A [szon] és a [msh] jegyek közvetlenül a gyökértengely alá tartozhatnak. Ezek után megadhatjuk a magyar mássalhangzóállomány tagjainak lehetséges ábrázolását az itt vázolt keretben, l. (8).

3. Szabályok

A továbbiakban röviden áttekintjük a magyar fonológiának a mássalhangzókra vonatkozó főbb szabályait. Elsőként egy lexikális fonológiai („mélyfonológiai”) szabályt vesszünk szemügyre, a nyelvünkben működő palatalizációs szabályok egyikét. Ezután áttérünk a posztlexikális (felszíni) szabályokra. A 3.2. pontban a nazálisokra, a 3.3. pontban a likvidákra vonatkozókat vesszük sorra. A szonoránsokról az obstruensekre térve, a 3.4. pontban a zöngésségi hasonulást fogalmazzuk meg, a 3.5. pontban a szibilánszabályokkal foglalkozunk. Végül 3.6-ban a /h/-val kapcsolatos szabályokat írjuk le, amelyek között lexikálisakat és posztlexikálisakat egyaránt találunk.

3.1. Palatalizáció

A magyar fonológiában három különböző mélységi szinten találunk palatalizációs szabályokat (nem számítva azt a teljesen felszíni és teljesen megjósolható, ennél fogva érdektelen koartikulációs jelenséget, hogy a veláris mássalhangzók — a /k/ és a /g/ mellett a /h/ veláris allofónja, a [x] is — előlképzett magánhangzók előtt/után „palatalizálódnak”, azaz képzési helyük a szokottnál előrébb csúszik). Az említett három szint a következő. A *t*-végű igék felszólító alakjaiban található morfofonológiai palatalizáció (*üt/üss, önt/önts*), a *látja, hordja, fonja, falja*-típusú lexikális palatalizáció, valamint a (fakultatív) posztlexikális palatalizáció, amely az *átjáró, védjegy, van joga, feljön*-féle példákban figyelhető meg. Ez az utóbbi (a fakultativitástól eltekintve) abban különbözik a másik kettőtől, hogy ezúttal a kimenet nem olvad össze a szabály alkalmazását kiváltó szegmentummal (vö. *átjáró* [a:tja:ro:] ~ [a:tʲja:ro:], *[a:tʲ:a:ro:]), és hogy a kiváltó nemcsak /j/, hanem palatális zárhang vagy nazális is lehet, például *van gyufa* [nʲdʲ], *két nyúl* [tʲnʲ] (a részleteket l. Siptár 1990-ben).

(8) időtengely

gyökértengely

[msh]

[szon]

gégetengely

[zöng]

gégefőlötti
tengely

módtengely

[foly]

[naz]

[érd]

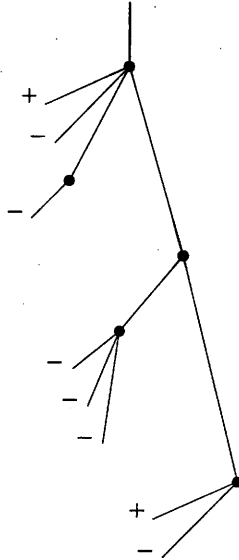
helytengely

[elő]

[kor]

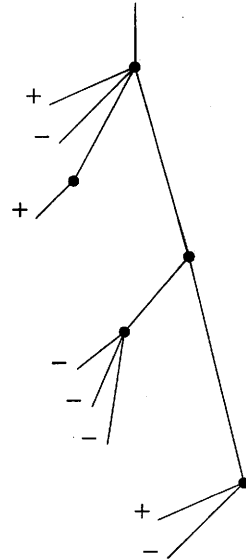
/p/

X

/b/

X

időtengely

gyökértengely

[msh]

[szon]

gégetengely

[zöng]

gégefőlötti
tengely

módtengely

[foly]

[naz]

[érd]

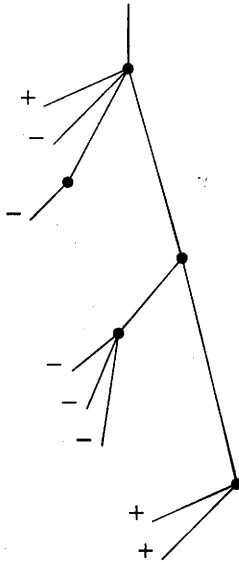
helytengely

[elő]

[kor]

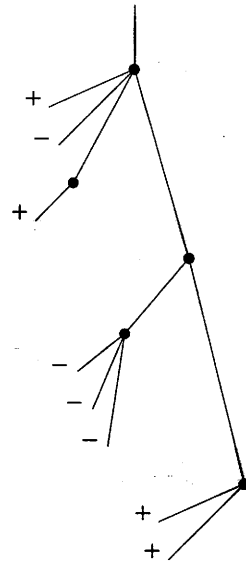
/t/

X

/d/

X

időtengely

/tʰ/

X

gyökértengely

[msh]

[szon]

gégetengely

[zöng]

gégefölötti
tengely

módtengely

[foly]

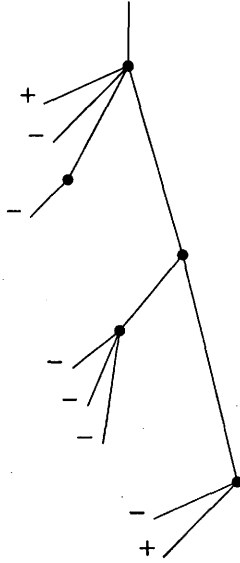
[naz]

[érd]

helytengely

[elő]

[kor]

/dʰ/

X

gyökértengely

[msh]

[szon]

gégetengely

[zöng]

gégefölötti
tengely

módtengely

[foly]

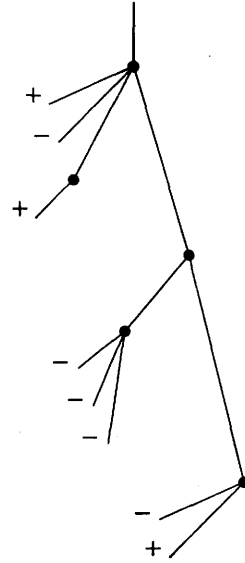
[naz]

[érd]

helytengely

[elő]

[kor]

időtengely

/k/

X

gyökértengely

[msh]

[szon]

gégetengely

[zöng]

gégefölötti
tengely

módtengely

[foly]

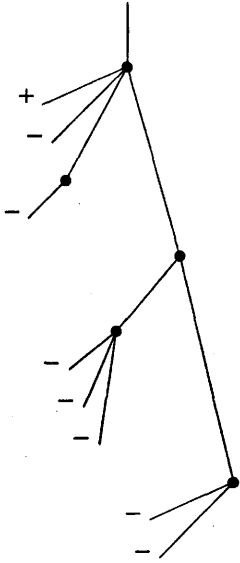
[naz]

[érd]

helytengely

[elő]

[kor]

/g/

X

gyökértengely

[msh]

[szon]

gégetengely

[zöng]

gégefölötti
tengely

módtengely

[foly]

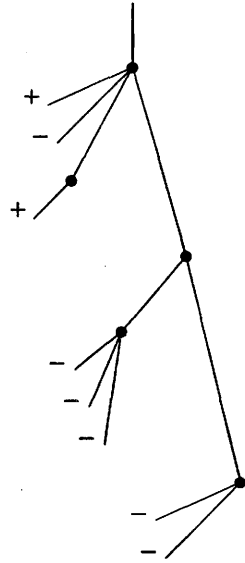
[naz]

[érd]

helytengely

[elő]

[kor]

időtengely

gyökértengely

[msh]

[szon]

gégetengely

[zöng]

gégefőlötti
tengely

módtengely

[foly]

[naz]

[érd]

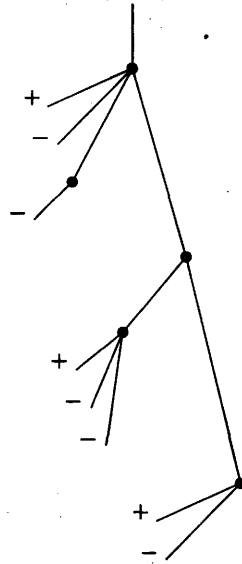
helytengely

[elő]

[kor]

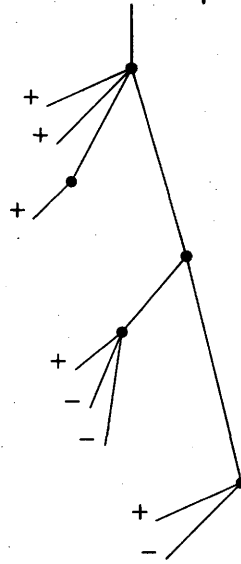
/f/

X

/v/

X

időtengely

gyökértengely

[msh]

[szon]

gégetengely

[zöng]

gégefőlötti
tengely

módtengely

[foly]

[naz]

[érd]

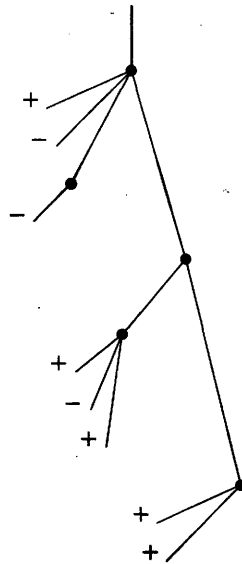
helytengely

[elő]

[kor]

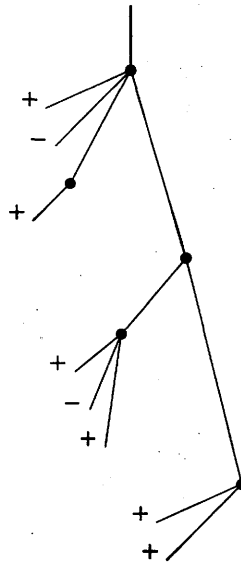
/s/

X

/z/

X

időtengely

/s/

X

gyökértengely

[msh]

[szon]

gégetengely

[zöng]

gégefölötti
tengely

módtengely

[foly]

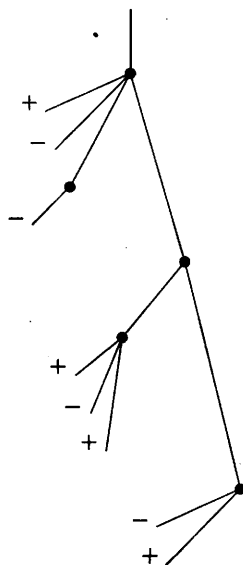
[naz]

[érd]

helytengely

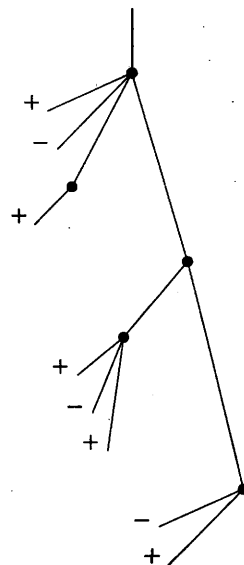
[elő]

[kor]

/z/

X

időtengely

/b/

X

gyökértengely

[msh]

[szon]

gégetengely

[zöng]

gégefölötti
tengely

módtengely

[foly]

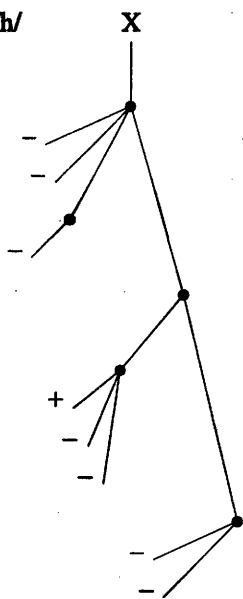
[naz]

[érd]

helytengely

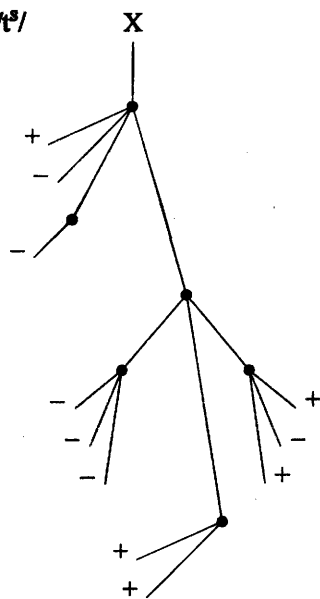
[elő]

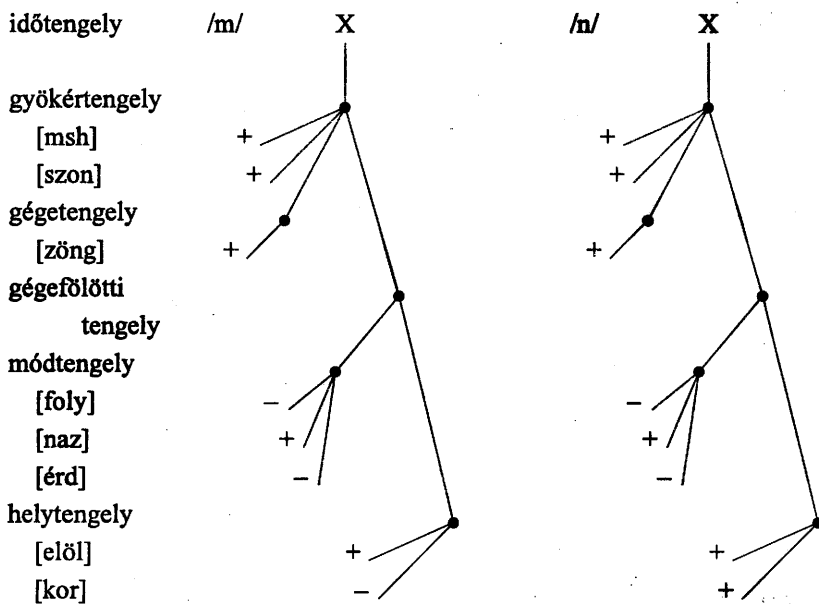
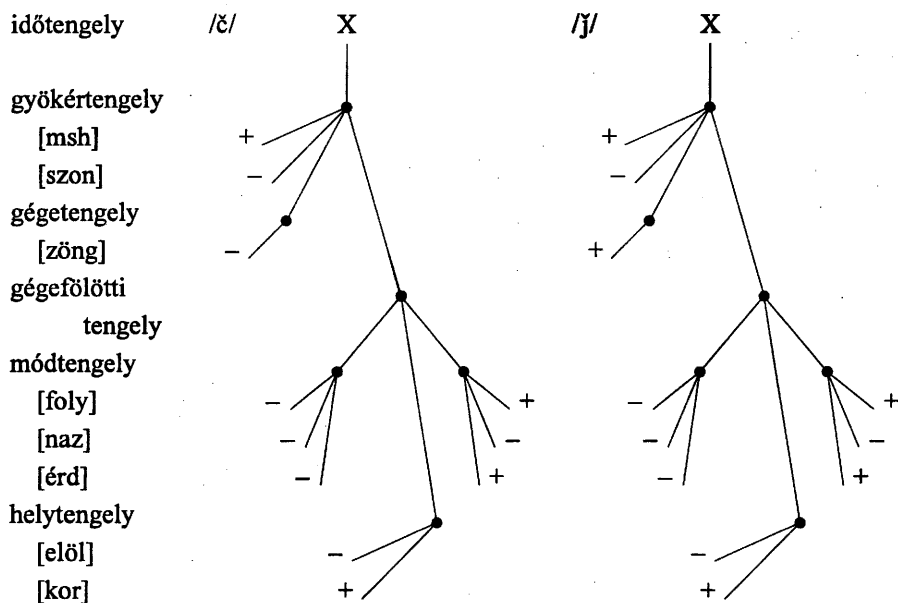
[kor]

/tʰ/

X

időtengely

/nʎ/

X

gyökértengely

[msh]

[szon]

gégetengely

[zöng]

gégefőlötti
tengely

módtengely

[foly]

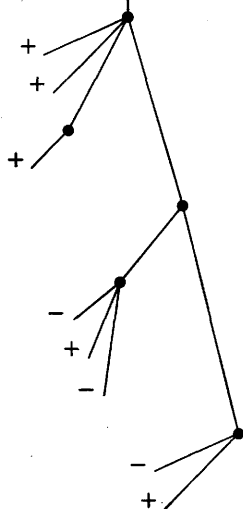
[naz]

[érd]

helytengely

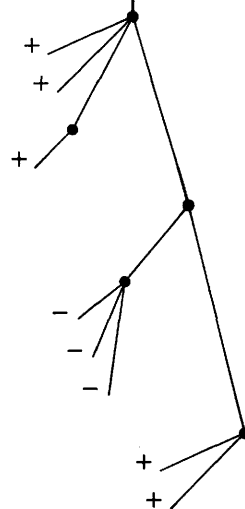
[elő]

[kor]

/l/

X

időtengely

/r/

X

gyökértengely

[msh]

[szon]

gégetengely

[zöng]

gégefőlötti
tengely

módtengely

[foly]

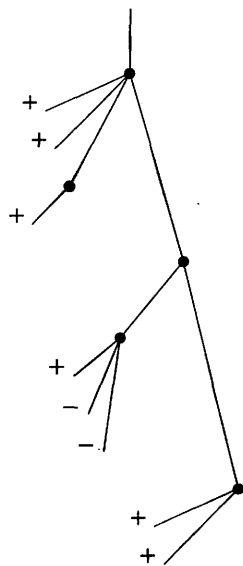
[naz]

[érd]

helytengely

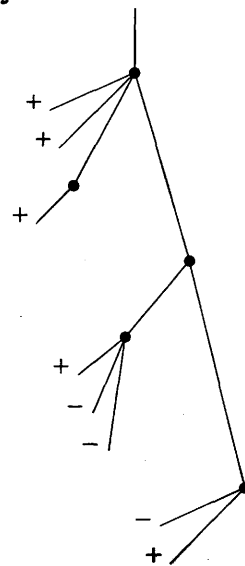
[elő]

[kor]

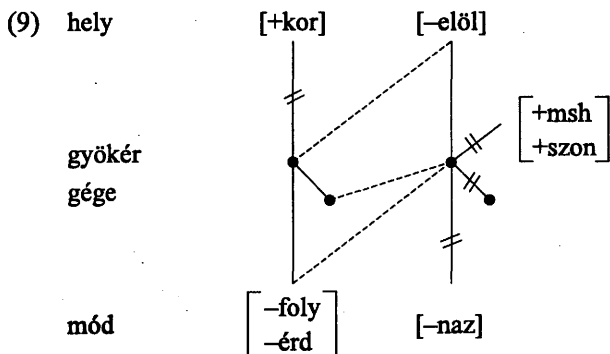

/j/

X

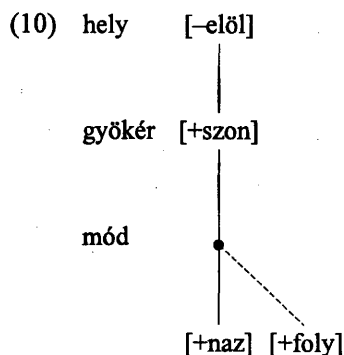

A lexikális palatalizáció szabályát így fogalmazhatjuk meg:

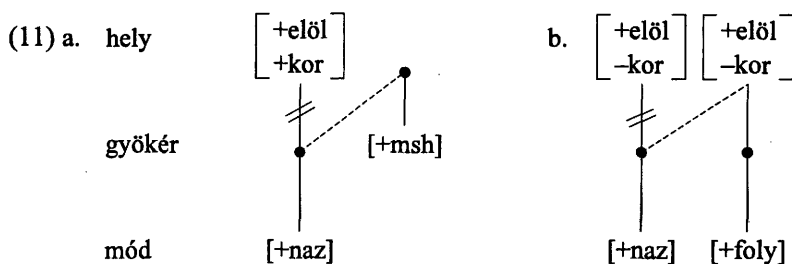
Ezt a szabályt a következőképpen kell értelmezni. (Rövidítő konvencióként fogadjuk el, hogy az osztálycsomópontok helyén feltüntetett jegyek a teljes osztálycsomópontot jelölik, minden hozzá tartozó jeggyel együtt, tehát a fel nem tüntetett jegyekkel is. A bal felső [+kor] tehát így olvasandó: 'az a helycsomópont, amelyhez a koronális tengelyen + érték tartozik, az elől-tengelyen pedig akár +, akár - tartozhat'.) A /j/ palatalitása (a [-elöl] jegy képében) balra terjed, lekapcsolva a megelőző szegmentum minden helyjegyét (tehát a [+kor]-on kívül az [elöl] jegyet is, értékétől függetlenül; a kialakuló gemináta egyébként megjósolhatóan [+kor] marad, hiszen a /j/ is [+kor]); ugyanakkor a /j/ likvida-jellege megszűnik (lekapcsolódik róla a [+msh], a [+szon], a mód-csomópont a [-naz]-zal és az implicit [+zöng] a gégecsomóponttal együtt) és ráterjednek a megelőző zárhang vagy nazális módjegyei (a feltüntetett kettőn kívül a nazalitás értéke is), valamint gégejegye (tehát zöngessége vagy zöngétlensége). A baloldali szegmentum /t d n l tʸ dʸ nʸ/ lehet; ezek közül az utóbbi három (pl. *bátyja*, *hagyja*, *hányja*) esetében palatalizáció tulajdonképpen nem történik, csak összeolvadás.

A palatalizált /l/ nem a (9) közvetlen kimeneteként, hosszú palatális laterális *[lʸ:] -ként jelenik meg a felszínen, hanem [j:] -ként. Erről automatikusan számot ad az a függetlenül motivált redundanciaszabály, amely szerint a magyarban nincsenek palatális laterálisok, tehát ha egy likvida [-elöl], akkor mindig [+foly]. A levezetés eszerint így zajlik le: /vallja/ -(9)→ valʸlʸa -(10)→ [va.j:a]. A redundanciaszabály így írható fel:

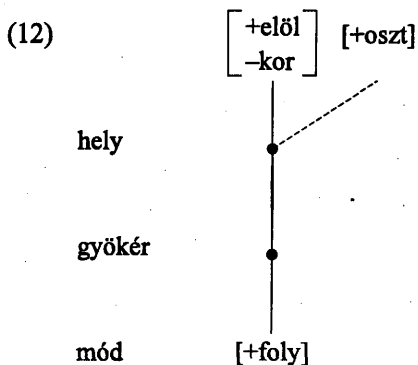
3.2. Nazális-szabályok

A mássalhangzó előtt álló nazálisok képzési helyüket tekintve általában hasonulnak a rájuk következő mássalhangzóhoz (részletesen l. Siptár 1991. 44–49). A hasonulás normális beszédsebesség mellett csak az /n/-t érinti; az /m/ főként a labiodentálisokhoz hasonul; az /nʲ/ pedig csak felszíni (koartikulációs) értelemben igazodik (tehát pl. /k/ előtt legfeljebb palatalizált velárisra változik, de sima velárisra csak kifejezetten gyors — másfelől: sztenderd-alatti, „népies” — beszédben válik (pl. [lea:ŋka])); ugyanígy a többi képzési hely esetében. Az /n/ hasonulását (11a), az /m/-ét (az ún. „romváros”-szabályt) (11b) szerint fogalmazhatjuk meg:

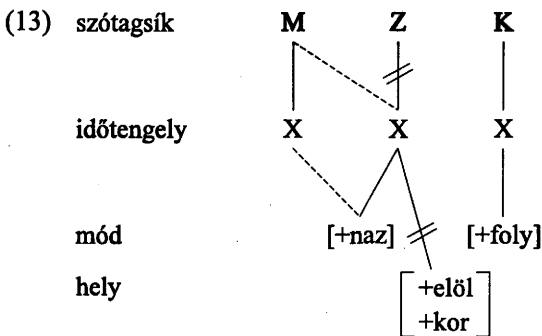

A (11b) szabály látszólag nem okoz semmilyen változást: lekapcsolja a nazálisról a [+elől, -kor] helyjegy-kombinációt és kiterjeszti rá a következő mássalhangzó [+elől, -kor] jegyét. Csakhogy a bilabiális és a labiodentális képzési helyet elválasztó (redundáns, ezért sem a mögöttes ábrázolásban, sem a szabályban nem szereplő) hely-jegy (az „osztott” [distributed] jegyet) is viszi magával a nazálisra ráterjedő hely-csomópont, tehát a kívánt változás bekövetkezik, bár ez a szabály felírásában közvetlenül nem látszik. (11b) alkalmazását tehát megelőzi a következő redundanciaszabályé:

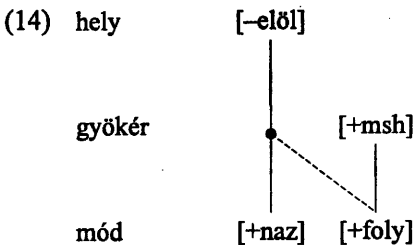

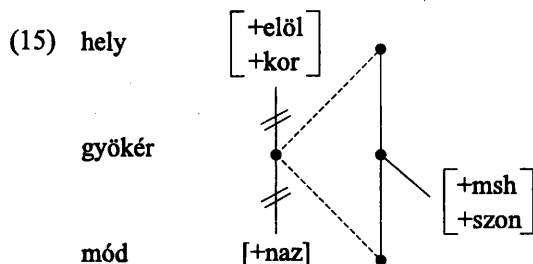
(11a)-t pedig a vele gátviszonyban álló „színház-szabály” előzi meg, eltávolítva potenciális bemeneteinek egy részét. Ez a szabály [+foly] szegmentumok (réshangok, /r/, /j/, /h/) előtt törli az /n/-t, de a nazalitás „átmentődik” a megelőző magánhangzóra, amely normális beszédsebesség mellett pótlónyúlásban is részesül (vagyis az /n/-nek csak a melódiája törlődik, a megfelelő időzítési cella megmarad). Az alábbi felírásban a ‘K’, ‘M’, ‘Z’ címkék a szótagfa megfelelő pozícióit (kezdet, mag, zárlat) jelzik:

A [+elöl] kikötésével (13)-ból kizárt /n^y/ nem törlődik, csupán nazalizált közelítőhanggá, [j̥]-vé gyengül ugyanebben a környezetben, ez a „lányságom-szabály” (n^y → j̥ / ___ [+foly]):

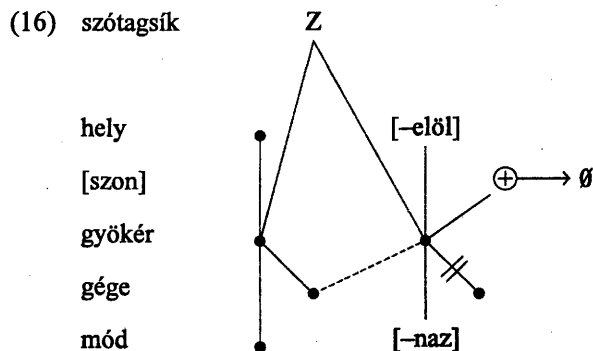

Végül a „*vén ló-szabály*” értelmében az /n/, lezser beszédben, teljesen hasonul a rákövetkező likvidához (pl. *olyan lassú* [l:], *olyan rossz* [r:], *olyan jó* [j:]). Miután az /n/ az utána következő nazálisokhoz is teljesen hasonul (*olyan magas* [m:], *olyan nyúlós* [n^y:]), a szabály egyszerűbbé (általánosabbá) tehető, ha bármely szonoránst megengedjük jobboldali szegmentumként, nem csupán a likvidákat. Igaz, így az /nm/ → [m:] és /nn^y/ → [n^y:] változásokról kétszeresen számot adtunk, (11a) és (15) révén, de ez nem okoz semmiféle fennakadást.

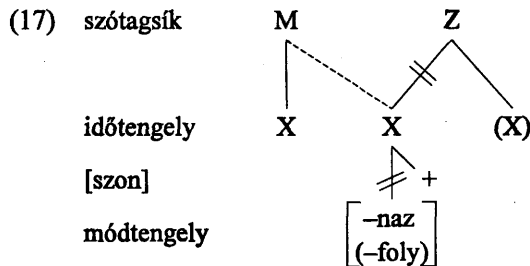
3.3. Likvida-szabályok

A magyarban szóvégi mássalhangzó + likvida kapcsolatok nem jelenhetnek meg a felszínen. A morfémavégi Cl és Cr (pl. /lepl/, /bokr/) szó(tag)végi helyzetben magánhangzó-betoldással oldódik fel (*lepel*, *bokor*); a szóvégi Cj kapcsolatok azonban, legyenek akár mögöttes, akár levezetett eredetűek, másként viselkednek. A /j/ ebben a helyzetben elveszíti szonoráns jellegét és réshanggá (obstruenssé) válik: *férj*, *szomj*, *dobj*; ha a megelőző mássalhangzó zöngétlen, a /j/ ezen kívül előreható zöngésségi hasonuláson is átesik: *dőjj*, *rakj*, *kapj*, vö. Nadasdy–Siptár (1989. 15–16). A szabályt így írhatjuk fel:

(az első szegmentum gégejegye kiterjed a másodikra, amely a sajátját elveszíti; a [szon] tengelyről törlődik a '+' jegyérték, s egy default-szabály később '-' értéket ad a második szegmentumnak: [+msh, ∅ szon] → [-szon]; mindez a szótagzárlaton belülre van korlátozva).

Az *l*-törlés fakultatív posztlexikális szabálya szótagzárlatban (akár annak végén, akár egy következő mássalhangzó előtt) törli az /l/-et: *féltem* [fe:tem], *leszállsz* [lesa:s]; ha a megelőző magánhangzó rövid, pótlónyúlással: *elküldöm* [ɛ:kü:döm], *olvas* [o:vaš] (a dolog ennél bonyolultabb, mivel a megelőző magánhangzó minőségétől is függ, különösen abszolút szóvégen; ettől azonban itt eltekintünk). A beszédiram növelésével a szabály fokozatosan a többi likvidára is érvényessé válik; előbb a /j/-re, elsősorban elölképzett magánhangzók után: *gyűjt* [d^yü:t], *mélység* [me:še:g], *felejtetlen* [fele:t(h)etetlen]; aztán az (elsősorban szóvégi) /r/-re: *egyszer csak* [et^sɛ:čak]. Ezt az alábbi felírásban a [-foly] jegy zárójelbe tételével jelezzük: az általánosabbá válás e jegy elhagyásával történik.

3.4. Zöngésségi hasonulás

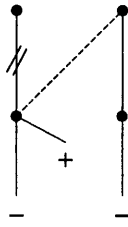
Ez a posztlexikális, jobbról-balra iteratív szabály az obstruenseket (a /h/ kivételével) zöngésség tekintetében hasonlóná teszi a tőlük jobbra álló obstruenshez. Amint a bevezetőben láttuk, a /h/ abban különbözik a többi obstruentszól, hogy [-msh] jegyű; könnyen kivonható tehát a szabály hatása alól, ha a bemenetet [-szon, +msh]-ként határozzuk meg. A probléma csak az, hogy a /h/ glottális ([-msh]) allofónja sosem fordul elő mássalhangzó előtt; viszont előfordul a veláris allofónja (a [x]): ez az, ami kivonja magát a zöngésségi hasonulás alól (*pechből* [pexböl], *[peɣböl]); csakhogy erről semmiképp sem állíthatjuk, hogy [-msh] lenne. A megoldás egyszerű: a /h/ → [x] szabálynak a (18) zöngésségi hasonulás utánra kell rendezve lennie (ellentáp-sorrend).

(18) gége

gyökér

[msh]

[szon]

A szonoránsok közül a /v/ zöngétlenedik (egyben réshanggá válik), ha zöngétlen obstruens követi: *hívtam* [hi:ftam]. A bevezetőben láttuk, hogy a /v/ szonoráns-elemzését az indokolja (többek között), hogy bár ő maga zöngétlenedhet, nem képes zöngésíteni az előtte álló obstruens: *hatvan* *[hadvan]. Ha viszont a /v/ szonoráns, zöngétlenedését külön szabályban kell megfogalmaznunk:

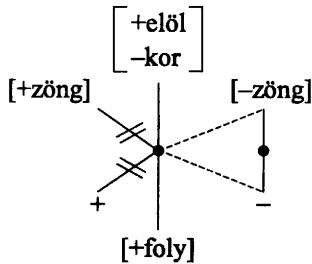
(19) hely

gége

gyökér

[szon]

mód

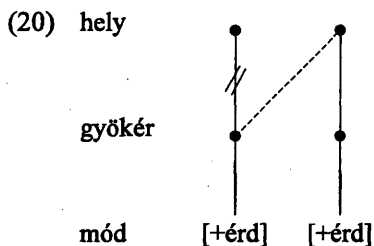

Egy másik zöngétlenedő szonoráns a /j/; azonban itt a szabály nem hátra-, hanem előreható (ezt a szabályt már felírtuk, l. (16) alatt).

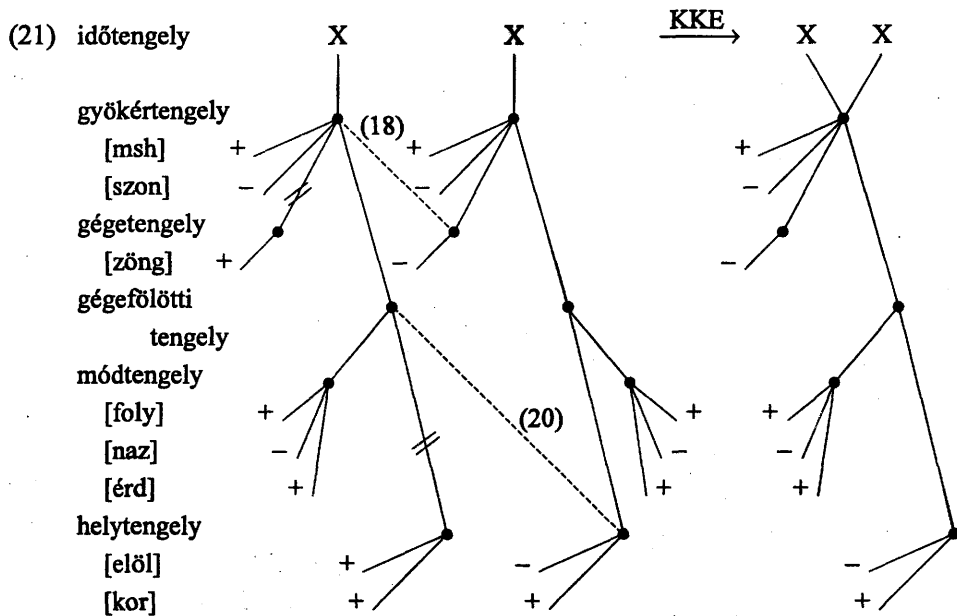
3.5. Szibiláns-szabályok

A szibilánsokat (érdes réshangokat és affrikátákat) érintő szabályok mindegyike posztlexikális és alkalmazási területük a beszédírásművelés növekedésével tágul (vagyis ún. „gyorsbeszéd-szabályok”, vö. Siptár 1991. 49–53). Találunk közöttük egy képzési hely szerinti hasonulást és néhány affrikálódási szabályt.

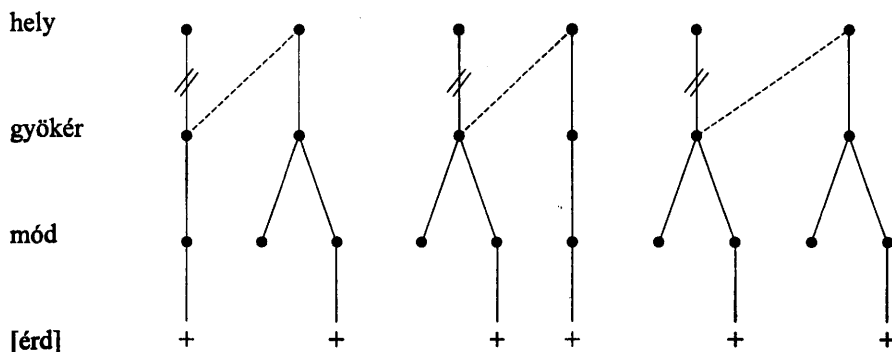
A hasonulást (például: *egészség* [š:], *kis szoba* [s:], *egész család* [šč], *más cipő* [st^s], *polcsor* [čš], *bakancsszeg* [t^ss], *palóc család* [č:], *makacs cápa* [t^s:]) réshang+réshang bemenetekre így fogalmazhatjuk meg:

A szabály alkalmazását követően életbe lép a szokásos KKE-alapú konvenció, amely összeolvasztja a megegyező anyagot domináló csomópontokat (ebben az esetben egészen a gyökércsomópontig), és hosszú réshangot nyerünk, ami nem különbözik a mögöttes geminátáktól. Például a *nehézség* esetében, ahol a zöngésségi hasonulás is működésbe lép, a következő helyzet áll elő:

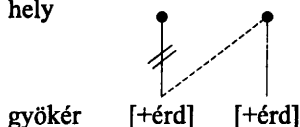

A (20) alatti szabállyal az a probléma, hogy a szibiláns-hasonulásnak ugyanígy működnie kell olyan bemeneteken is, amelyekben az egyik vagy mindkét szegmentum affrikáta. Mivel az autoszegmentális szabályokban megemlített alakzatoknak ki m e r í t ő e n teljesülniük kell (tehát ha a lehetséges bemenet akár több, akár kevesebb releváns asszociációs vonalat tartalmaz, mint amennyit a szabály említ, a szabály alkalmazására nem kerülhet sor), három további megfogalmazás is szükségesnek látszik, az alábbiak szerint:

(22) a. *kis cipő* b. *polcsor* c. *makacs cápa*

(20) és (22a–c) összevonása egyetlen szabályformulává azon rövidítő konvenciónak az eddigieknél valamivel merészebb alkalmazásával oldható meg, amely a valamely osztálycsomópont helyén feltüntetett jegyérték-címkét az illető jegyérték jellemezte osztálycsomópont által dominált teljes farészlet rövidítéseként értelmezi. Ha mármost a [+érd] címkét a gyökércsomópont helyére tesszük, és ezt úgy értelmezzük, mint ‘olyan gyökércsomópontot, amelyet az alája rendelt módcsomópont(ok) legalább egyike) révén az [+érd] érték jellemez’, a négy részsabály így vonható össze:

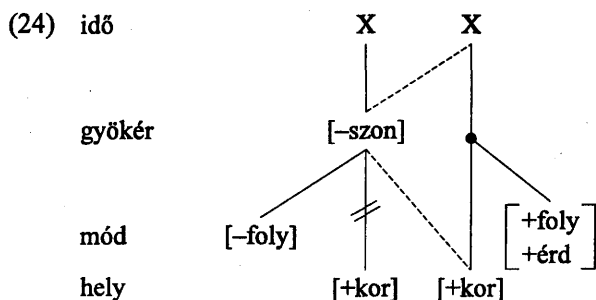
(23) hely

A további szibiláns-szabályok mindegyike ‘affrikációs’ szabály; három típust különböztethetünk meg: zárhang és réshang, zárhang és affrikáta, valamint affrikáta és réshang összeolvadását. Vegyük sorra őket.

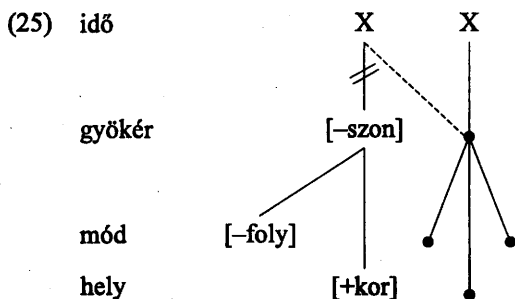
Ha egy dentális vagy palatális zárhangot érdes réshang követ, hosszú affrikáta jöhet létre belőlük: *ötször* /t/+s/ → [t^s:], *ötödször* /d/+s/ → [t^s:], *egyszer* /d^yd^y/+s/ → [t^s:]. *madzag* /d/+z/ → [d^z:], *négyzet* /d^y/+z/ → [d^z:]. *barátság* /t/+š/ → [č:], *szabadság* /d/+š/ → [č:], *hegység* /d^y/+š/ → [č:]. zöngésségi hasonulás közbejöttével, ahol kell. Ez az összeolvadás szótagzárlatban kötelező (pl. *tudsz*); szótaghatáron keresztül — részben — fakultatív (az /s/-végűek és a /d^yz/ meg a /d^yš/ esetében csak fesztelen beszédben jellemző). A beszédiram növelésével ez a szabály is általánosabbá válik és szóhatáron át is alkalmazható lesz: *látszerész* [t^s:], *vadzab* [d^z:], *nagy szoba* [t^s:], *főtt sonka* [č:], *szakadt zseb* [j:] stb.

A lineáris (klasszikus generatív) fonológiában két külön hasonulási szabály segítségével írható le ez a folyamat (részletesebben és formalizálva l. Siptár 1993a. 42): a „zárhang+réshang affrikáció” csak annyit mond, hogy a /s z š ž/-ből /t d tʸ dʸ/ után [tˢdʷč j] lesz; az így kialakult affrikátákhoz egy másik lépésben hasonul az előttük álló zárhang (ez a „zárhang+affrikáta affrikáció”). Az autoszegmentális fonológiában az összeolvadás egyetlen lépésben leírható:

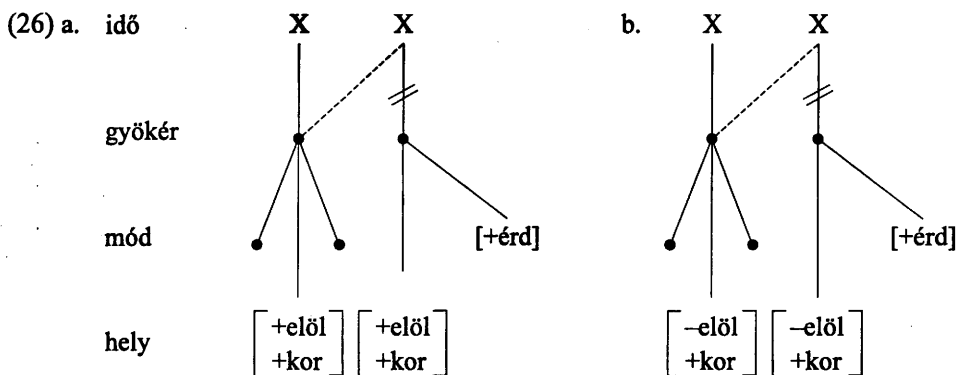

Ez a megoldás kétségkívül elegánsabb; de vajon a helyes általánosítást ragadja-e meg?

A folyamat két lépésre bontását (azon a formális indokon kívül, hogy a lineáris generatív szabályok egyszerre csak egy dolgot tehetnek) két további megfontolás is alátámasztja. Egyrészt a zárhang+réshang → zárhang+affrikáta változás önmagában is előfordul; ilyenkor a [t-s]-féléknél kevésbé formális, de a [tˢ]-féléknél kevésbé fesztelen ejtémódot nyerünk, pl. *ötször* [t-tˢ], *hegység* [tʸ-č], *négyzet* [dʸ-dʷ]. Másrészt pedig az autoszegmentális keretben is szükség van egy külön zárhang+affrikáta szabályra az olyan esetek kezeléséhez, amelyek mögöttes affrikátát tartalmaznak, pl. *két cica* [tˢ:], *szomszéd család* [č:], *nagy dzsungel* [j:]. Így tehát nem arról van szó, hogy a lineáris keretben két szabály kell ahhoz, amihez az autoszegmentális keretben egy is elegendő, hanem csak arról, hogy a klasszikus elmélet két, egymástól függetlenül motivált szabállyal ad számot a zárhang+réshang esetekről. Mivel azonban az autoszegmentális formalizmus nem teszi lehetővé, hogy (24)-et „félíg” alkalmazzuk, a klasszikus keret „megfigyelési adekvát-sága” ezen a ponton jobb. A zárhang+affrikáta szabály különben így írható fel:

Az affrikálódás harmadik fajtája a *nyolcszor*, *makacsság*-féle példákban figyelhető meg, ahol egy réshang a neki megfelelő affrikátává változik, ha azonos helyen képzett affrikáta előzi meg. A nem azonos helyen képzett szekvenciákat a szabály nem érinti (pl. *bohócság* *[t^ɕ]), hacsak a szibiláns-hasonulás (20) nem megy előzőleg végbe rajtuk (a [bofoi:ç:a:g] már lehetséges kimenet). Itt az okoz nehézséget, hogyan fogalmazzuk meg a homorganikuság feltételét általános formában. Dentális affrikáta + dentális réshang bemenetre (26a), palatális affrikáta + palatális réshang bemenetre pedig (26b) szerint adhatjuk meg a szabályt:

Ezt a két részsabályt nyilvánvalóan össze kell vonni; de hogyan? A görögbetűs változók ebben a keretben nem állnak rendelkezésünkre (éppen az az autoszegmentális formalizmus egyik nagy előnye, hogy kizárja az ilyesmit). Az [elő] tengely üresen hagyásával nem adunk számot a homorganikuság feltételéről. Nem marad más megoldás, mint feltételezni, hogy a KKE ezúttal az affrikálódás előtt megy végbe, s a szabály csak részlegesen összekapcsolt bemenetekre alkalmazható:

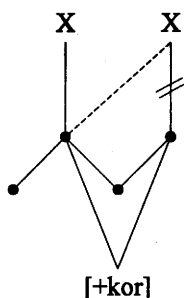

(27) idő

gyökér

mód

hely

3.6. A /h/-szabályok

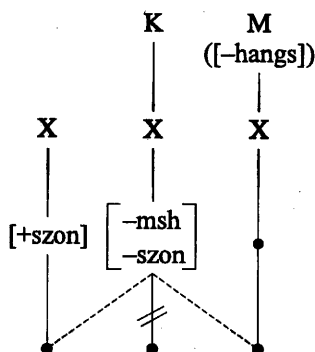
Befejezésül tekintsük át a /h/-ra vonatkozó szabályokat: a *h*-zöngésedést, a felszíni *h*-törlést és a *h*-erősödést, valamint a *méh*-féle szavakban található lexikális *h*-törlést. Amint a bevezetőben megjegyeztük, a /h/ a magyar mássalhangzórendszer egyetlen [-msh] jegyű tagja. Kontrasztív zöngés párja nincsen; a felszínen azonban zöngés [h̥] is van, a következő szabálynak köszönhetően:

(28) szótagsík

időtengely

gyökértengely

gégetengely

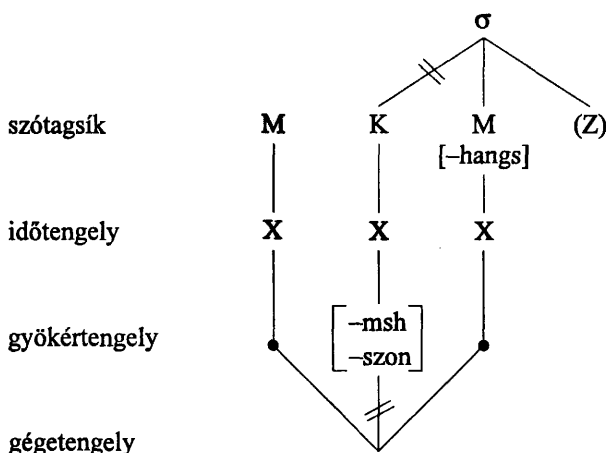

Példák: *tehén* [tefe:n], *konyha* [konʏfa]; gyors beszédben a szabály általánosodik a [-hangs] megszorítás kihullásával (vagyis többé nincs hangsúlytalan magánhangzó előttre korlátozva): *a hír* [a'hi:r] ~ [a'fi:r]. Amint a *tévhit*, *nyelvhát* stb. példákából látható, (28) a *v*-zöngétlenedés (19) mögé van rendezve (kölcsonös gátviszony áll fenn közöttük, vagyis egymás bemenetét „elrontanák” bármely sorrend esetén; de valójában a *v*-zöngétlenedés szabálya élvez alkalmazási elsőbbséget):

(29) a.	bemenet	/te:vhit/	b.	bemenet	/te:vhit/
	(19)	f		(28)	f̥
	(28)	-		(19)	-
	kimenet	[te:fhit]		kimenet	*[te:vhit]

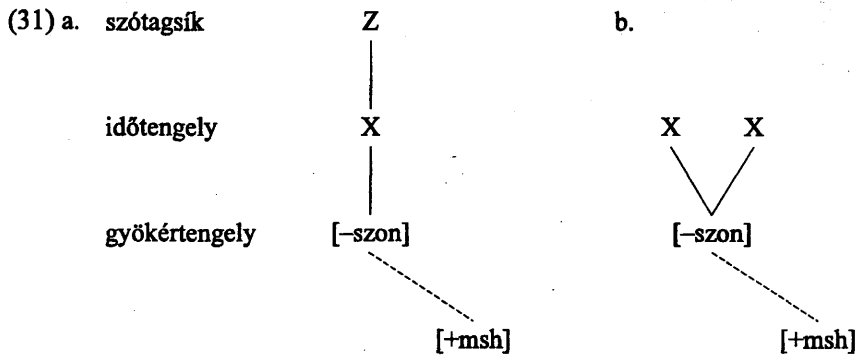
A következő szabály, a felszíni *h*-törlés fesztelen beszédben (és azon túl) érvényes; (28) és (30) között tápsorrend áll fenn:

(30)

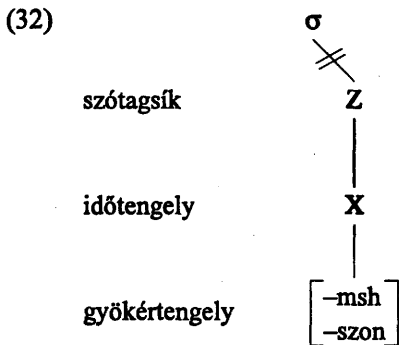

Példák: *tehén* [tee:n]; *fa helyett* [faejet:]; de: *a hír* *[a'i:r]. A szabály technikai értelemben nem törli a /h/-t, csupán lekapcsolja a szótagfárról (és a gégetengely megfelelő csomópontjáról); ezt követőleg általános konvenció (az úgynevezett „kóbertörlés”) révén törlődik, pontosabban nem kerül fonetikai megvalósításra.

A *h*-erősödés szabálya a szótagzárlatban álló /h/-t veláris [x]-vá alakítja, pl. *ihlet* [ixlet], *doh* [dox] (de: *dohos* [dohoš], [dooš], mint fent). A gemináta /hh/ nemcsak szótagzárlatban, hanem intervokális helyzetben is [x:]-vá változik, pl. *pech* /pehh/ → [pex:], *peches* [pex:ész], *krach* [krax:]. (Az *ahhoz* szóban idioszinkratikus degemináció akadályozza a [x:]-vá válást: [a:hoz].) A kétféle esetre két külön szabályt kell felírunk:

A *méh* ~ *méhnek* (vs. *méhek* [me:fe:k]) típusú *h*-törlés lexikális fonológiai szabály: ez megmagyarázza, miért nem alkalmazódik a *jacht*, *technika*, *ihlet*, *Ahmed* típusú szavakban (levezetetlen környezet).

A mögöttes gemináta /hh/ szabályosan mentesül a *h*-törlés alól (a fonológiai szabályok nem érinthetik egy mögöttes gemináta egyik „felét”, vö. Hayes 1986); ez megmagyarázza a *pech*, *cech*, *Bach*, *fach*, *krach*, *sah* esetét (és talán még az *Allah*, *sarlach*, *almanach*, *padisah*, *moloch*, *eunuch* stb. esetét is: kérdés, hogy gemináta van-e ezekben). A *technika*-félék is magyarázhatók lennének mögöttes geminátával (+ degemináció), ebben az esetben nem is kellene a *h*-törlés lexikális jellegére hivatkozni; de ez felesleges absztraktság lenne (csak azért tennénk fel geminátát, hogy mentesítsük e szavakat (32) alól). A *h*-törlés amúgy sem lehetne posztlexikális szabály, hiszen akkor a *cseh ellenzék* [čeel:enze:k], *[čefiel:enze:k], *Csehország* *[čefiorsa:g] típusú példákban nem tudnánk számot adni alkalmazásáról.

A /hh/ mint törlés-akadályozó tényező tehát a *krach*-féle adatokat teljesen kielégítően megmagyarázza, az *almanach*-félékre esetleg megkövethető, ámde a *doh*, *moh*, *potroh* esetére semmiképp sem illik. (Itt a törlés

elmaradása talán azzal lenne indokolható, hogy a szabály alkalmazásával megengedhetetlen fonotaktikai alakulat — rövid szóvégi *o* — jönne létre.) A *MÉH*, *APEH*-féle betűszók ellenállása is csak preteoretikus módon magyarázható azzal, hogy mozaikszavakról van szó.

A $h \sim \emptyset$ alternáció egy teljesen más kezelése (amely egy csapásra megoldaná a „nem-törlések” egész problémáját) az lenne, ha *h*-törlés helyett *h*-betoldást tennénk fel, a következőképpen:

(33)		/me:/	/me:+ek/	/doh/	/doh+oš/
<i>h</i> -betoldás	-		h	-	-
<i>h</i> -erősödés (31a)	-	-	-	x	-
<i>h</i> -zöngésedés (28)	-		ɸ	-	ɸ
<i>h</i> -törlés (30)	-		(∅)	-	(∅)
		[me:]	[me:ɸek]	[dox]	[doɸoš]
			([me:ek])		([dooš])

Csakhogy ez lehetetlen, vö. *kávéhok, *faluhok stb. Ha a *méh*-féle szavak magánhangzóra végződnének, többesük *mék, *juk, *olák stb. kellene, hogy legyen, sőt a *cseh* szóé *csék!

Ilyenformán összesen két megoldás közül választhatunk. A /*h*/ mellett feltehetnénk egy önálló mögöttes /*x*/ szegmentumot is (ez Tólos 1988 javaslata). Ekkor mindkét erősödési szabály (31a,b) feleslegessé válna, a (32) *h*-törlés pedig kivétel nélkül (hiszen ahol nem működik, nem /*h*/-t, hanem /*x*/-t tennénk fel). Csakhogy ekkor egyrészt bajba kerülnénk a [dox] ~ [doɸoš] alternáció magyarázatakor; másrészt, és ez sokkal súlyosabban esik a latba, meglepő lenne a két fonéma szótári eloszlásában tapasztalható ingadozás (pl. *oláh*, *pléh*, *céh*, *éh*, *juh*, *düh*, *rüh*, *keh*, *tereh*: ezek elvileg mind (törlődő) /*h*/-ra végződnek hagyományosan, de legtöbbjük erősen ingadozik és a /*x*/-s változat látszik felülkerekedni). Mindez már sugallja is az utolsó, egyben a leginkább elfogadható megoldást: a (32) ún. aprószabály (minor rule), ezért csak olyan szavakon lép működésbe, melyek a szótárban ilyen értelemben meg vannak jelölve (ún. pozitív kivételjeggyel). Ez egyfelől feleslegessé teszi a kétfonémás elemzést (és a fentebbi összes *ad hoc* indokot: a több szótagú [x]-végűek geminálás elemzését, a fonotaktikára meg a mozaikszavakra való hivatkozást, a *h*-betoldásos ötletéről nem is beszélve), másfelől pedig megjósolja az egész jelenség ingadozó, hosszú távon visszazsorszoruló jellegét.

Irodalom

- CLEMENTS, G.N. (1985), The geometry of phonological features. *Phonology Yearbook* 2: 225–252. [Magyar fordítása in: Siptár P. (szerk.), *Modern fonológiai szöveggyűjtemény II. JATE, Szeged, 1993. 109–139.*]
- É. KISS K. – PAPP F. (1985), A *dz* és a *dzs* státuszához a mai magyar fonémarendszerben. *ÁNyT* 15: 151–160.
- GOLDSMITH, J.A. (1976), An overview of autosegmental phonology. *Linguistic Analysis* 2: 23–68. [Magyar fordítása in: Siptár P. (szerk.), *Modern fonológiai szöveggyűjtemény II. JATE, Szeged, 1993. 140–174.*]
- GOLDSMITH, J.A. (1990), *Autosegmental and metrical phonology*. Basil Blackwell, Oxford.
- HAYES, B. (1986), Inalterability in CV Phonology. *Language* 62: 321–351.
- KÁLMÁN L. – KORNAI A. (1985), Hogyan intonál a magyar? *NyK* 87: 293–310.
- MCCARTHY, J.J. (1986), OCP effects: gemination and antigemination. *Linguistic Inquiry* 17: 207–263.
- NÁDASDY, Á. – P. SIPTÁR (1989), Issues in Hungarian Phonology. *Acta Linguistica Hungarica* 39: 3–27.
- SIPTÁR P. (1984), Autoszegmentális fonológia. *NyK* 86: 256–265.
- SIPTÁR, P. (1989), How many affricates are there in Hungarian? In: T. Szende (ed.), *Proceedings of the Speech Research '89 International Conference*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 123–126.
- SIPTÁR P. (1990), Palatalizáció. Részlet egy készülő magyar fonológiából. In: Földi É. (szerk.), *Studia in Honorem K. Bolla — Oblata a Collegis et Discipulis*. Egyetemi Fonetikai Füzetek 3: 149–158.
- SIPTÁR, P. (1991), Fast-speech processes in Hungarian. In: M. Gósy (ed.), *Temporal factors in speech: A collection of papers*. Linguistics Institute of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest. 27–61.
- SIPTÁR, P. (1993a), Hungarian consonants: rules and representations. In: Z. Kövecses (ed.), *Voices of friendship. Linguistic essays in honor of László T. András*. ELTE Angol Tanszék, Budapest. 27–50.
- SIPTÁR, P. (1993b), Marginalia in Hungarian phonology. *Eurasian Studies Yearbook* 65: 73–84.
- SZENDE, T. (1992), Phonological representation and lenition processes. *Hungarian Papers in Phonetics* 24. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- TÁLOS, E. (1988), A short note on the status of /x/ in Modern Hungarian. *Kézirat*. Budapest.
- VAGO, R. (1980), *The Sound Pattern of Hungarian*. Georgetown University Press, Washington.

An Autosegmental Account of the Hungarian Consonant System: Rules and Representations

by P. SIPTÁR

This paper proposes a distinctive feature analysis of the Hungarian consonant system, a geometrical arrangement for those features, as well as a set of phonological rules pertaining to the behaviour of consonants in this language. The feature analysis presented here involves a few revisions as compared to the traditional (SPE-type) account (Vago 1980); the model of feature geometry is a slightly adapted version of that originally proposed by Clements (1985). The rules discussed include (i) one of the palatalization rules of the language, Lexical Palatalization of the *látja* [tʲ:] 'he sees it', *horджа* [dʲ] 'he carries it', *fonja* [nʲ:] 'he spins it', *falja* [j:] 'he devours it' type; (ii) a number of postlexical rules involving nasals (*van benne* [mb] 'there's some in it', *romváros* [ŋv] 'ruined city', *színház* [ĩ:f] 'theatre', *lányságom* [jš] 'my maidenhood', *vén ló* [l:] 'old horse') or liquids (*rakj* [kç] 'put!', *félt* [e:t] 'he was afraid'); (iii) voicing assimilation of obstruents and of /v/; (iv) postlexical rules involving sibilants (*egészség* [š:] 'health', *ötször* [tʰ:] 'five times'); and (v) various rules involving /h/, both lexical (*méh* [me:] 'bee') and postlexical (*tehén* [f] 'cow', *doh* [x] 'mustiness').